

Omkring herredagsmødet i København 1533.

Studier over mål og midler i det danske rådsaristokratis
politiske holdning.

Af *E. Ladewig Petersen*

I et vidtløftigt memoramdum i foråret 1534 anbefalede den kejserlige sekretær Maximilian Transylvanus regentinden af Nederlandene, at regeringen i Bruxelles støttede valget af Frederik I.s umyndige søn Hans til dansk konge [1]. Sekretæren motiverer udførligt sine synspunkter, men anfører også en række grunde til, at det danske råd kun ugerne så den afdøde konges ældste søn hertug Christian valgt. Det først fremdragne moment var,

que ledit duc d'Holstain a usurpé le tiltre d'heretier du royaulme de Noorwegen, pensant par ce contraindre les electeurs de Danne-marke le eslire pour roy, affin que Noorwegen demeura à Danne-marke. Les Dannois pretendent et est la verité, que le royaume de Noorwegen est une deppendance du royaulme de Dannemark, et celluy, qui est esleu roy de Dannemark est de fait roy de Noorwegen, et pour ce à l'election d'ung roy de Dannemark les estatx de Noorwegen, combien que ilz n'ayent nulle voix, sont presens à ladite election et obligez de prendre pour roy celluy, que les Danois auront esleu.

På grund af sin usurpation af den norske arvetitel have hertug Christian pådraget sig det danske råds aversion; ingen støttede ham undtagen Mogens Gøye, der dog »estoit trespasé«[2]. Man postulerer fremdeles, »que le royaulme de Zweden est une appendance du royaulme de Dannemark ne plus ne mains que le royaulme (de) Noorwegen, comme d'ancienneté il a tousiours esté». Hertug Christian, som er forbundet med Sverige, vil ikke bidrage hertil, hvorimod rådets alliance med »le royaunne ou nom de

[1] R. Häpke, *Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte I*, Lpz. 1913, nr. 178 (s. 192–201).

[2] *Sst. I* nr. 178 § 5 (s. 193 f.).

l'empereur« gav håb om bistand til Sveriges erobring[3]. Det danske råd havde afgivet løfte om at vælge én af Frederik I.s sønner, men vilde foretrække Hans fremfor den lutherske hertug[4]. Denne har nok altid ladet sig forlyde med, at han »ne desire ny veult estre esleu roy«, men har ikke desto mindre besøgt landgreven af Hessen, der tilskynder ham til at gennemtvinge sit valg. Næst landgreven er hertug Christian »le plus grant lutherien de toute Allemaignue«, han er ved svogerskab forbundet med Gustav Vasa, og de danske bisper frygter derfor at komme til at dele de svenske bispers skæbne og for inddragelse af bispegodset[5].

Sammenhængen dokumenterer således, at den kejserlige sekretær har tillagt den politiske og kirkepolitiske situation i Danmark større vægt end de konfessionelle skel. Hans betænkning hører hjemme i det nederlandske regentskabs overvejelser over sit forhold til Christiern II.s slægt og om Habsburgernes og de øvrige vesteuropæiske magters forhold til den nordiske konflikt. Den vilde være indforstået med, at det danske råd foretrak en katolsk, men afmægtig konge, og gennem forslag om en ægteskabsforbindelse mellem hertug Hans og en polsk prinsesse mente man i Bruxelles bedst at tjene Nederlandenes politiske og merkantile interesser i Norden bagom Hansestæderne.[6] Transylvans analyse af den politiske situation i Danmark er ganske indsigtfuld, men først og fremmest realistisk; betænkningen har dog sin plads og funktion i den aktuelle sammenhæng, og den går ud fra som givet, at det danske råd anlægger samme nøgterne – og helt overvejende politiske – syn på situationens muligheder.

Vi kender ikke med fuld sikkerhed Transylvans hjemmel; men al sandsynlighed taler for, at han har hentet sin viden i korridorerne under – det helt forgæves – fredsmøde i Hamburg i marts 1534, hos hertugens eller Hansestædernes repræsentanter[7]. Trods det

[3] Sst. I nr. 178 §§ 7 og 18. – Der sigtes til Gent-traktaten 1533 10/7.

[4] Sst. I nr. 178 §§ 1 og 15. – Der sigtes her til rigsrådets løfte 1523 10/7 om at vælge én af Frederik I.s sønner til efterfølger; Hist.tidsskr. 4.r.III, 1872–73, s. 473.

[5] Häpke, anf. udg. I nr. 178 §§ 2–3 og 6. – Med hensyn til landgrevens aktuelle holdning er Transylvans fremstilling korrekt; jf. hertug Christian t. landgrev Filip 1533 9/5 og dennes svar 1533 21/5; G. Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenweber und die europäische Politik I, Bln. 1855, s. 378–81.

[6] R. Häpke, Die Regierung Karls V und der skandinavische Norden, Veröff.-entl. zur Gesch. d. Freien und Hansestadt Lübeck 3, 1914, s. 180 ff. – Transylvan havde allerede tidligere været engageret i danske anliggender; jf. sst. s. 111 f.

[7] jf. C. Paludan-Müller, Grevens Feide I, Kjbh. 1853, s. 147–58; Häpke, anf.

dobbelte lag af bevidst tilrettelagte synspunkter fremtræder standpunkterne dog overordentligt klart fra begge sider og er som allerede anført snarere af politisk end konfessionel støbning. Hertugens arvekrav på Norge tjente som pressionsmiddel overfor det danske råd, der omvendt hævder en påfaldende ensidig tolkning af de dansk-norske unionsvilkår; det danske råd foretrækker nok principielt en katolsk – og svag – konge, men frygter fremfor alt hertug Christians kirkepolitiske hensigter; og sidst men ikke mindst, bispernes position og gods står på spil.

Trods sin overmåde nøgterne vurdering af den aktuelle, politiske situation kræver Transylvans redegørelse naturligvis konfrontation med det autentiske aktmateriale – og kun dette. Hans analyse kontrasterer nemlig på afgørende punkter mod såvel den nærmeste som den senere eftertids bedømmelse af den politiske situation og det danske rigsråds holdning umiddelbart forud for grevfejden. Ved stændermødet i København i oktober 1536 drog den nye regering således fremfor alt de katolske bisper til ansvar for de foregående års »blodstyrtning«. Bisperne – og da navnlig Joachim Rønnow – havde under tronvakancen kun tilgodeset deres egne materielle og politiske tarv; de havde ønsket henstand for at gøre op med de værste uhyrligheder fra Frederik I.s regeringstid og havde benyttet den dansk-norske unionstraktats kongevalgsklausuler som påskud for at udsætte kongevalget til sommeren 1534[8]. Regeringens propaganda tilskrev således endnu i efteråret 1536 bispernes personlige magtstræb en afgørende rolle, men reducerede hensynet til Norges deltagelse i kongevalget til en simpel undvigelsesmanøvre. I den senere – og grundlæggende – historieskrivning fik de konfessionelle skillelinier imidlertid en langt mere fremtrædende plads; hos solidt lutherske historieskrivere som Arild Huitfeldt og Niels Krag trækkes de konfessionsbestemte partiskel skarpt op. Rigshofmester Mogens Gøye og hans fløj af rådet frikendes ikke blot mere udførligt end i den kongelige proposition 1536 for meddelagtighed i kongevalgets udsættelse, men fremtræder her først og fremmest som talsmænd for, at det danske samfunds tarv krævede øjeblikkeligt kongevalg i sommeren 1533, hvorimod rådets katolske fløj fremdeles udnytter kongemagtens udformning og hen-

arb., s. 168 ff. – Transylvan var på forhånd instrueret om at skaffe sig politisk orientering; jf. Håpke, anf. udg. I nr. 171. – Det danske råd var ikke repræsenteret ved Hamburg-mødet.

[8] Monumenta historiae Danicæ, ed. H. F. Rørdam, I, Kjbhn. 1873, s. 149 f., 161, 183, 184 f.; jf. Hist. tidsskr. 12.r.III, 1968–69, s. 72 f.

synet til den dansk-norske unions opretholdelse i forsvaret for deres politiske positioner [9].

Eftertidens udlægning repræsenterer således tendentiøse udformninger gennem flere etaper, men hver især situationsbestemte. Ikke destomindre synes såvel samtidens – Skibykrønikens og den kongelige propositions – som senere versioner endnu at have øvet indflydelse på moderne historisk forskning, specielt Arnold Heises grundlæggende fremstilling af den vigtige herredag i København i sommeren 1533 [10]. Heises tolkning af det bevarede aktmateriale synes nemlig på væsentlige punkter at være influeret af de samtidige og senere beretningers udlægning, hvilket i den givne sammenhæng er særlig uheldigt, fordi Heise ikke drager noget skel mellem aktstykkernes retsstiftende holdepunkter og udnyttelsen af det samlede materiales informative fremstilling. Som det er påvist af Kai Hørby beror hans tredeling af partistandpunkterne under herredagsmødet – gammelkatolske råder, lutheranere og et mellemparti under Rønnows ledelse – på en konstruktion, som ikke lader sig opretholde overfor akternes vidnesbyrd. [11] Tilsvarende kontrol må naturligvis rettes mod samtidens og eftertidens anklager mod rådet for kongevalgets udsættelse, enten – som i Skibykrøniken – på grund af rådets interne splid, eller – som den kongelige proposition 1536 hævder – for at vinde tid til befæstelse af bispernes magt. [12] Også dette postulat har Heise nemlig accepteret. Moderne forskning har med stor styrke betonet betydningen af tidens kirkepolitiske konfliktstof – tiendespørgsmålet, kirkens jurisdiktion, kronens og det verdslige aristokratis anmasselser overfor kloster og sognekirker og kirkeorganisationens kontrol med de uautoriserede prædikanter [13]. Nuanceforskellene mellem Skibykrønikens og den kongelige propositions versioner af kongevalgets udsættelse giver på denne baggrund spørgsmålet om Norges funk-

[9] Arild Huitfeldt, *Danmarckis Rigis krønike* II, Kjb. 1652, s. 1395–98; Niels Krag, *Kong Christian den Tredies Historie* I, Kjbh. 1776, s. 5–12.

[10] A. Heise, *Herredagen i Kjøbenhavn 1533*, *Hist. tidsskr.* 4.r.III, 1872–73, s. 222–517, 667 f.

[11] Kai A. Hørby, *Roskildebispen Joachim Rønnow*, *Kirkehist. Saml.* 8.r.I, 1969, s. 26–49, specielt s. 33 f. og 38 ff.

[12] Jf. ovfr. note 8 og *Skrifter af Paulus Helie VI*, udg. af M. Kristensen og H. Ræder, Kbh. 1937, s. 133 f.; jf. *Hist. Tidsskr.* 12.r.III, s. 72–75.

[13] Se især N. Skyum-Nielsen, *Ærkekonge og ærkebiskop*, *Scandia* 23, Lund 1956–57.

tion i herredagsforhandlingerne 1533 en central plads. Opmærksomheden kan således koncentreres om en undersøgelse af, i hvilken udstrækning hensynet til unionspartneren og den dansk-norske union har været mål eller middel (eventuelt begge dele) i det danske råds holdning efter Frederik I.s død; men en analyse af denne art forudsætter tillige, at den udelukkende støttes til det aktmateriale, som er overleveret os, hvorimod det berettende materiale skydes helt i baggrunden, ikke mindst fordi den kaotiske situation åbnede alle sluser for lidenskaber og rygtedannelse[14].

I

Medens kongehusets krav på arveret til Norge til stadighed spiller en rolle og forholdsvis let lader sig præcisere[1], er det langt vanskeligere at indkredse og nuancere det danske rådsaristokratis holdning. For det første tyder meget på, at unionsforbindelsen med Norge normalt indtog en mere beskeden plads i dansk politik, i hvert fald i sammenligning med den vægt, man tillagde forholdet til Sverige. I 1523 spillede den dansk-norske unions beståen åbenbart ingensomhelst rolle i de jyske rådets overvejelser under oprøret mod Christiern II. Genoptagelsen af forbindelsen beror formentlig på den akutte fare for den fordrevne konges revancheplaner, men initiativet udgik sandsynligvis fra Frederik I og den dansk-norske rigsråd Henrik Krummedige, ligesom det synes at have været kongen, der 1527 tog initiativ til indgreb i Norge til sikring af kronens magtudøvelse. Kampen om magten i Norge blev herefter først og fremmest rettet mod beherskelsen af de norske hovedfæstninger, som alle (pånær Trondhiem og Vardøhus) i løbet af de følgende to-tre år kom på danske høvedsmænds hænder. For det andet udgjorde det danske rigsråd næppe nogensinde nogen kompakt enhed; vi er kun punktvis i stand til at følge dets overvejelser på nærmere hold og kun undtagelsesvis til at individualisere dets holdning. Men i udformningen af den danske regeringskreds' norske politik synes at indgå i en række komponenter af rationel og irrationel art, komponenter som under alle omstændig-

[14] Der tænkes i denne forbindelse ikke blot på Skibbykrøniken og den kongelige proposition, men også på samtidens nyhedsbreve, f.eks. fra Johan Wezes hånd; Chr. H. Kalkar, Aktstykker henhørende til Danmarks Historie i Reformations-tiden, Odense 1845, nr. XXXV-XXXIX.

[1] Jf. ndfr. s. 38f.

heder kræver en begrebsmæssig præcisering, inden deres vægt lader sig fastslå [2].

I modsætning til ældre forsknings opfattelse er det blevet gjort gældende, at slotslovsklausulerne i Christiern II.s håndfæstning, som trods det norske råds begæring gav norske og danske adelige adgang på lige fod til kronens len i begge riger, næppe er udtryk for dansk adelsimperialisme. Den udvalgte konges popularitet i Norge bragte adelsvældets autoritet i fare, og de noget urealistiske norske indfødsretskrav måtte vige for hensynet til det adelige monopol på høvedsmandsposterne [3]. Konfliktmomentet lå da snarere i den politiske beherskelse af slotslovene (som forfatningsgaranti) end i indbyrdes, national konkurrence om lenenes materielle ressourcer. Da spørgsmålet påny dukkede op under håndfæstningsforhandlingerne 1524 havde de to danske råder, Lage Urne og Tyge Krabbe, som påtog sig at afgive responsum om det norske håndfæstningsudkast, da heller ingen indvendinger mod det norske indfødsretskrav; modstanden kom fra kongens side. Denne gang lykkedes det vel for det norske råd at gennemføre sin begæring, men de saglige ændringer, paragraffen blev underkastet undervejs, røber snarest brydningen mellem det norske rådsaristokratis materielle og politiske interesser og kronens anstrengelser for at kunne gøre sin autoritet gældende. Indfødsretskravet blev neutraliseret ved, at kongen i krigstilfælde måtte placere »duelige og nyttige« personer af anden herkomst på de norske slotte, omend stadig kun med det norske råds samtykke. Til gengæld gjorde et noget dunkelt forbehold af kronens sædvanemæssige rettigheder reglen om, at de norske slotslove under tronvakance skulde holdes til rådets hånd, forskrifterne vanskeligere at manøvrere med [4].

Diskussionen om håndfæstningen 1524 røber, at det konservative danske råd synes at have set sin hovedopgave i at varetage det norske rådsaristokratis snævre standsinteresser. De forfatningsmæssige rammer tjente til sikring af det aristokratiske styre i begge riger, blot således at den norske håndfæstning – i betragt-

[2] Hvor intet andet bemærkes, bygger denne og de følgende analyser på mine redegørelser for den danske Norgespolitik under Frederik I i *Hist. tidsskr.* 12.r.III, 1968–69 og (Norsk) *Hist. tidsskr.* 51, Oslo 1972.

[3] Ole J. Benedictow, Norge. Den nordiske adel i senmiddelalderen, *Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971*, Kbh. 1971, s. 36 f. – Om slotslovsbegrebets indhold og rækkevidde, se ndfr. s. 37.

[4] *Hist. tidsskr.* 12.r.III, s. 48 f.

ning af adelens fåtallighed meget naturligt – i højere grad end det danske forlæg plejede det snævre rådsoligarkis tarv; men alle omstændigheder tyder tillige på, at det danske råd har set sit ansvar i at støtte det norske rådsaristokratis rettigheder, hvor det kunde; slægtssolidariteten spillede utvivlsomt en vigtig rolle, ikke mindst i Tyge Krabbes forhold til sin fætter Vincens Lunge og til dennes politiske position og forleninger.

Selvom slotslovsklausulerne generelt altså næppe afspejler dansk adelsimperialisme, kræver dette synspunkt dog visse reservationer. Argumentationen for den danske adels interesse i uhindret adgang til Norges lensressourcer – som navnlig Halvdan Koht har fremført[5] – synes nemlig dels at hvile på tilbageprojektion af situationen senere i 1500-tallet, dels at være inspireret af Henrik Krummediges dansk-norske gods- og lensimperium, hvor koordinationen af produktionsressourcer og kommerciel udnyttelse var det mest iøjnefaldende træk[6]. Krummedige-dynastiet udskiller sig imidlertid på flere måder fra adelsvældets almene normer. Hr. Henriks fader Hartvig Krummedige synes at være kommet til Norge i Erik af Pommerens tjeneste, men han assimilerede sig hurtigt ved ind-

[5] Koht antog, at den danske adel som helhed havde vitale, materielle interesser at varetage ved at sikre sig uhindret adgang til de norske lensmandsposter; se især, Artiklen om Noreg i den danske handfestninga 1536, (Norsk) Hist. tidsskr. 30, Oslo 1934–36, s. 1–17. Hans tolkning hviler på anvendelse af analogislutning ved sammenstilling med en række (som han antog) analoge situationer fra Kalmar-unions-dokumenterne 1397 til håndfæstningen 1524. Det er imidlertid blevet påvist, at Kohts analogislutningskæde brister i det afgørende led, derved nemlig at Norgesparagraffen ikke indeholder forskrifter om dispositionsretten over lenene og derfor ikke umiddelbart lader sig sammenstille med slotslovsklausulerne og indfødretskravene ved tidligere lejligheder. Koht synes da også selv at have indset denne brist og at have forsøgt at underbygge sin argumentation ved at betone sammenhængen i håndfæstningen 1536 mellem Norgesparagraffen og de omgivende paragraffer, der bl.a. indeholder forskrifter om kongens pligt til at forse Danmarks adel med len; A. Thowsen, *Historikere i arbeid*. Kohts og Schreiners drøftinga av motivet bag Norgesartikkelen, Bergen 1964, s. 27 ff., 38 ff., 67 ff. (Ms. i Bergens universitetsbibliotek; jeg skylder førsteamanuensis Thowsen tak for at have stillet sin afhandling til min rådighed). Som ndfr. anført synes en hjørnestein i Kohts argumentation at have været Henrik Krummediges vitterlige, men næppe typiske norsk-danske lensimperium. Endelig – og mere væsentligt er det – at Koht ikke har anstillet undersøgelser over analogiens ægthed, dvs. om begrebsindholdet og de politiske forudsætninger i de ældre håndfæstningsbestemmelser om lenene er identiske eller mere korrekt: om analogien hviler på indbyrdes kommensurable størrelser.

[6] Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 22–42.

gifte, der skaffede ham solide godsressourcer. Hans andet ægteskab med et medlem af den danske magnatfamilie Hak bragte ham Assendrup gods på Sjælland og senere sønnen Henrik Mogenstrup i Skåne[7]. Henrik Krummedige selv knyttede sig ved sit ægteskab til den danske højadelfamilie Rud, og han tog ikke i betænkning at udnytte kong Hans' politiske godsconfiskationer efter unionsbruddet 1501 til erhvervelse af godskomplekser i Skåne og Halland.

Hartvig Krummedige tilhørte ikke de højadelige danske eller svenske grene af denne holstenske adelsæt.[8] Hans og hans søns karrierer vidner først og fremmest om, hvorledes de socialt formåede at skaffe sig en økonomisk position i norske og danske adelskredse. Det faste – og nødvendige – holdepunkt er åbenbart den uforanderlige loyalitet i unionsmonarkiets tjeneste, men ligeså karakteristisk er det sikkert, at hr. Henrik altid synes at have stået politisk ret isoleret blandt sine danske standsfælder, og at han og hans fader blev mødt med forbitret fjendskab i højadelige norske kredse, delvis også i den norske kirkes ledelse[9].

På mange måder videreførte Henrik Krummediges svigersøn Esge Bille og dennes to fætre Claus Bille og Mogens Gyldenstjerne denne politiske og økonomiske tradition, fortsat i samarbejde med unionskongemagten under Frederik I, der indtil 1527 i praksis havde stået afmægtig overfor det norske rådsvælde. Det er da næppe tilfældigt, at da han i 1527 ved et kup satte sig i besiddelse af Akershus, skete det i samarbejde med Mogens Gyldenstjerne og Esge Bille, medens Claus Bille nogenlunde samtidig overtog Båhus. Og ligesålidt kan det bero på tilfældigheder, at kongen efter Vincens Lunges fjernelse i efteråret 1528 tilbød Esge Bille høvedsmandsposten på Bergenhus[10]. De norske slotslove indtager således en overmåde central plads i det politiske spil, også fra kronens synspunkt, men begivenhedsforløbet bevidner tillige, at denne gruppe af yngre danske adelige i 1520'erne har været villig til at samarbejde med kongen i hans bestræbelser for at befæste kronens autoritet i Norge overfor det kaotiske, norske rådsvælde.

[7] Om Hartvig Krummedige, se Ole J. Benedictow, Hartvig Krummediges jordegods. En studie i senmiddelaldersk adelsøkonomi, Oslo 1970, passim.

[8] Jf. Alb. Fabritius i DBL² XIII, 1938, s. 387.

[9] Jf. Lars Hamre i Nidaros erkebispesetel og bispesete 1153–1953 I, Oslo 1955, s. 488f.

[10] Jf. (Norsk) Hist. tidsskr. 51.

Overfor det danske rådsaristokratis konservative fløj lykkedes det Frederik I gradvis at styrke sin politiske og kirkepolitiske position, bl.a. ved en tilnærmelse til de evangeliske territorialfyrster i Nordtyskland 1526–27[11]. Vi kender derimod ikke rådets reaktioner i enkeltheder overfor de nye retningslinier i kongens norske politik. At Tyge Krabbe, Ove Lunge og (delvis) Mogens Gøye støttede Vincens Lunge, der ikke kunde eller vilde affinde sig med det politiske prestigetab, der var forbundet med hans fjernelse fra Bergenhus, bevidner blot endnu engang det danske aristokratis slægtssolidaritet på principielt plan. Nok så vigtigt er det dog, at situationen i efteråret 1528, da Vincens Lunge og Frederik I mødtes på Flensborghus i nærværelse af det danske råds spidser, måtte han forpligte sig til, om kongen døde inden en ny lensmand kunne tiltræde, at holde slottet til den af kongens sønner, som det danske råd valgte til konge efter faderen[12]. Vi møder her altså første gang træk, der peger frem mod Norgesparagraffen i Christian III.s håndfæstning.

I formel henseende lader denne forpligtelse sig nok tolke som imødekommenhed overfor kongemagtens ønsker, forsåvidt som den – omend kun for Vincens Lunge personligt – bringer Norge ind under de samme vilkår som det danske kongevalg var underkastet i kraft af rigsrådets løfte fra august 1523[13]. På den anden side rummer den umyndiggørelse af det norske råd og dets suverænitet, som Vincens Lunges forpligtelse indeholder, ingen reel indrømmelse til kongemagten; ikke blot undgik det danske råd fortsat at binde sig til en bestemt af kongens sønner, men programmet understreger eftertrykkeligt rigets status af kårerige. Den kraftige beskæring af det norske råds suveræne myndighed beror da næppe heller fra det danske råds eller kongens side på ønske om begrænsninger af det norske aristokratis materielle eller andre rettigheder, men snarest på rådets magtpåliggende interesse i at have fuld kontrol med dobbeltmonarkiets ydre sikkerhed – specielt sikkerhedspolitikken overfor Christiern II.s revancheprojekter – og samtidig garanti for

[11] Lars J. Larsen i *Scandia* 33, Lund 1969, s. 23 f. og 41 ff.

[12] *Diplomatarium Norvegicum* XII nr. 414; jf. håndfæstn. 1536 § 3, Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv II, Kjbh. 1856, s. 83 f.

[13] Jf. ovfr. s. 25 note 4. – Frederik I havde netop i 1527 fået dette løftebrev udleveret (Heise, *anf. arb.*, s. 474), hvorimod det er tvivlsomt, om det norske råd har haft kendskab til det; jf. *Dipl. Norv.* XVI nr. 470.

at det under den forestående tronvakance ikke blev udsat for presion af en selvstændig norsk kongemagt.

En tilsvarende ydmygende forpligtelse måtte bisperne Hans Reff af Oslo og Mogens Lauridsen af Hamar personligt indgå under retsopgøret i sommeren 1532 efter deres frafald til Christiern II; de to bisper lovede at medvirke til, at Norge ikke valgte nogen »særdeles« kong, men at det danske og norske råd i fællesskab udpegede den person til norsk konge, som det danske råd i forvejen havde valgt til dansk konge under den førstkommende tronvakance[14]. Dette drastiske program sigtede vel kun på den situation, der ville opstå ved Frederik I.s død, og det lod sig ikke gennemføre på grund af Olaf Engelbrektssens modstand, men programmet har stadig interesse, fordi det kaster et ganske skarpt lys over selve grundlaget for det danske – og norske – rådsaristokratis politiske doktriner.

Som helhed dokumenterer akterne således, at udformningen og dispositionsretten over slotslovene var et hovedanliggende i det forfatningspolitiske forhold mellem kongemagten og rådsaristokratiet, det danske såvel som det norske; og på tilsvarende vis fik det norske råds ret til at disponere under den forestående tronvakance gradvis en betydelig politisk vægt. Situationen kræver her netop præcis begrebsmæssig analyse, specielt når undersøgelsen gælder en bestemmelse af, hvorledes unionsforholdet indgik som mål eller middel i dansk politik.

En udateret og anonym optegnelse, som givetvis er yngre end 1493, og som snarest er affattet af ærkebiskop Birger Gunnarsen i forbindelse med kongevalgforhandlingerne 1513, tager principiel stilling til, hvilken fremgangsmåde »obseruandus est in regno electiuo et catholico, rege illius defuncto, antequam alius rex et sucesor in regno assumitur«[15]. Dette aktstykke betoner overmåde stærkt, at den egentlige besiddelsesret og rådighedsret over et valgrige tilkommer rigets indbyggere eller de råder, der repræsenterer befolkningen; kun de har den fulde, lovlige autoritet til at disponere over riget og dets anliggender. Hvad råder og indbyg-

[14] Sst. IX nr. 706 og 712; jf. Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 67 ff.

[15] Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv II, s. 42 f.; Norges gamle love 2.r.III: 1, udg. af G. Authén Blom, Oslo 1966, s. 35 f. – Om identifikation og datering, se A. Heise i Danmarks Riges Historie III: 1, Kbh. 1899–1905, s. 9, 141 og 145; S. U. Palme, Riksföreståndarevalet 1512, Uppsala 1949, s. 188 f.

gere beslutter under tronvakance står uigenkaldeligt fast, og selv den konge, som vælges, erhverver intet *dominium directe*; han opnår i kraft af sit valg og den edsforpligtelse (*juramentum*), indbyggere og råder foreskriver ham, kun udøvende funktioner, dømmende og administrative beføjelser og mandat til at forvalte kronens økonomiske ressourcer. Den egentlige autoritet – suveræniteten kunde vi kalde det – ligger altså under alle omstændigheder ubeskåret hos »råder, vælgere og rigets indbyggere«, men dens udøvelse koncentrerer sig åbenbart til tronvakancen, da dens indehavere får muligheder for at udforme retningslinierne for den efterfølgende konges embedsperiode. Under tronvakance er det da også rigets vælgeres og rådernes første opgave at påse, hvorledes den afdøde konge har forset sig mod eller forsømt sine pligter i henhold til sit *juramentum* og at råde bod på skaderne ved hjælp af kronens ressourcer, inden der foretages valg af en efterfølger. Der påhviler altså suverænitetens indehavere et ansvar for udøvelsen af kongens funktioner, men åbenbart et ansvar, som man kun har mulighed for at afregne under tronvakance. På den anden side må man fremfor alt undgå, at riget ved indrømmelser eller efterladenhed forvandles til arverige, thi arvemonarkiet – og kongens erhvervelse af *dominium directe* på indbyggernes bekostning – vil »vende rådernes og rigets indbyggers frihed til trældom.«

Kongevalgforskriften henviser selv til sin hjemmelsmand, den i samtiden højt æstimerede italienske statsteoretiker Bartolo da Sassoferato (d. 1357)[16], der repræsenterer én af de (romerligt influerede) retninger, som i det 14. århundrede havde udformet folkesuverænitetsbegrebet, *regimen ad populum*. Rigets indbyggere (*civitas*) er i Bartolos øjne *sibi princeps*, fuldt suveræn, besidder uindskrænket lovgivningsmyndighed og udøver sin autoritet ved hjælp af en repræsentation (*parlamentum* eller *consilium*, *per quos civitas regitur*); rådets myndighed og magt delegeres altså af folket (*a quo ipsi auctoritatem habent*), men med *auctoritas legendi* under folkets kontrol. De embedsmænd, rådet udpeger, har derimod kun udøvende retlige, administrative og økonomiske beføjelser, men både rådet og dets funktionærer står til stadighed til ansvar over-

[16] Det anføres tillige, at et retsgyldigt excerpt af denne doktrin findes ved domkapitlerne i Lund og de øvrige danske stiftsbyer, og at de anviste regler har sædvanemæssig gyldighed i Danmark.

for folket[17]. Bartolo da Sassoferato udformede sin doktrin som begrundelse for den fremvoksende italienske *signoria*-institution i begyndelsen af 1300-tallet; han får derved også lejlighed til at beskæftige sig indgående med misbrug af de funktionelle magt-beføjelser eller illegitim erhvervelse af myndighed. Hans teori udelukker ikke monarkiet som institution; det repræsenterer her blot en koncentration af de statslige embedsmænds udøvende magt, men Bartolo skelner meget præcist, hvornår og hvorledes grænserne for den lovlige embedsudøvelse overskrides. Han sonderer mellem den fyrste, der udarter til tyran i kraft af sit styre (*tyrannus ex parte exercitii*) og den selvbestaltede fyrste, der betegnes som tyran, fordi han savner lovlig adkomst til sin position (*tyrannus ex defectu tituli*). I disse situationer træder modstandsretten mod herskeren i funktion[18].

Den absolutte overensstemmelse mellem grundprincipperne i Bartolos statsdoktrin og den danske valgforskrift er naturligvis umiddelbart indlysende; på mange måder synes det at have været beslægtede eller endda identiske forestillinger, der nedfældes i håndfæstningerne fra 1483 til 1523-24, måske ikke mindst hvad angår de forfatningsmæssige garantier for det adelige og gejstlige aristokrati og modstandsretten. Men selvom kongevalgforskriften fuldt ud kender repræsentations- og folkesuverænitetbegreberne, forbigår den dog væsentlige sider af Bartolos system, specielt tyranbegrebet og modstandsretten, som dog delvis genfindes i håndfæstningsbestemmelserne[19]. Det vil da sikkert være korrekt at lægge hovedvægten på de aristokratiske – eller om man vil: aristokratisk-republikanske – træk i valgforskriftens forfatningsprogram, det funktionelle valgmonarki og de forfatningsmæssige garantier, der ligger i valgsituationen under kongeløse og i muligheden for at foreskrive tronkandidaten en rigoristisk håndfæstning i retligt bindende skikkelse, som sikrer rådsaristokratiets interesser.[20] Alter-

[17] R. W. & A. J. Carlyle, *A History of Medieval Political Thought in the West VI*, 2nd impr. Edinburgh and London 1950, s. 17-19, 76-80; W. Ullman, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, 2nd ed. London 1962, s. 282 ff.

[18] Carlyle, *anf. arb.* VI, s. 79-81, 87.

[19] Forholdet til modstandsretten behandles af stud. mag. Karen Møller Hansen, *Christiern II.s kongevalg* (utrykt specialeopgave, Odense universitet 1972) og Mikael Venge, *Christiern II.s fald*, Odense 1972, kap VI.

[20] *Originalens juramentum* lader sig her måske bedst oversætte ved håndfæstning.

nativet – og i forfatterens øjne en vederstyggelighed – er, at valgkongedømmet omformes til arvemonarki, som helt eliminerer folkets og rådets suverænitet; men rådets muligheder for helt frit at udforme et regeringsprogram i retsgyldig form begrænses omvendt også netop til valgsituationen.

Den bærende idé i dette aktstykke er således forestillingen om, at den egentlige besiddelsesret og dispositionsret over riget ligger hos rigets indbyggere, og at den – her uden nærmere nuancering – håndhæves med ubeskåret autoritet af befolkningens repræsentation, som givetvis må identificeres med rigens råd. Kongens beføjelser er kun af funktionel art og under alle omstændigheder underkastet rådets endelige autoritet; på den anden side forudsætter efterprøvelsen af kongens embedsførelse, at rigets ressourcer hæfter for udøvelsen af de kongelige funktioner. Det er nok påfaldende, at denne optegnelse overhovedet ikke berører muligheden for at irettesætte eller fjerne en konge, der misligholder sit *juramentum*, sin håndfæstning; der er helt klart tale om et administrerende kongedømme, som hviler på valg og edelige forpligtelser, men opgøret med kongens forsømmelser eller forseelser henvises til tronvakancen. Valgforskriftens egentlige pointe ligger åbenbart i aversionen mod rigets forvandling til arverige, fremfor alt ved valg af en efterfølger *vivente rege*.

Trods sine ganske radikale ideer rummer valgforskriften altså også reservationer eller i det mindste næppe fuldt afklarede punkter. Forfatteren og sandsynligvis altså Birger Gunnersen repræsenterer et »popularistisk« standpunkt af senmiddelalderlig observans, men det vilde være meget lidt dækkende at karakterisere hans synspunkter som »konstitutionelle« i den betydning, hvori denne etikette traditionelt anvendes om adelsvældets statsskik, hvor kongen og rigsrådet i fællesskab og indenfor formelt fastlagte rammer bærer og udøver rigets suverænitet[21]. Den højeste myndighed

[21] Jf. hertil den udførlige begrebsdiskussion hos Kerstin Strömberg-Back, *Lagen-lären-rätten. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid*, *Bibliotheca historica Lundensis* XI, Lund 1963, s. 17 ff. – Aktstykket indeholder repræsentationsideer, som meget vel lader sig forene med stænderorganisationen i den form, vi kender fra det 15. århundredes Danmark; jf. Aksel E. Christensen i *Festskrift til Astrid Friis*, Kbh. 1963, s. 37 ff. – Der kan i denne forbindelse være grund til at erindre om, at afvisningen af hertug Frederiks arvekrav på dele af det danske rige netop henvises til afgørelse på et stændermøde, som repræsenterer landets suveræne befolkning; *Danmarks Riges Historie* III:1, ved s. 32; *Reperitorium diplomaticum regni Danici mediævalis* 2.r.IV, Kbh. 1932, nr. 7672.

ligger ifølge forfatteren – på »rådsrepublikansk« vis – udelt hos rådet i dets egenskab af rigets repræsentation med dets kompetance til at formulere det fremtidige regeringsprogram under tronvakance og til at gøre op med den forløbne regeringsperiodes uhyrligheder.

Det er som vi senere vender tilbage til en sådan situation, som forelå efter Frederik I.s død, omend mere kompliceret på grund af den dansk-norske union. Foreløbig kan der være grund til at fremhæve, at det er fuldt i overensstemmelse med grundtankerne i denne valgforskrift og håndfæstningerne, at nøglepositionerne i den fri udøvelse af suveræniteten netop blev dispositionsretten over rigets hovedfæstninger, den korrekte håndhævelse af forleningsreglerne i kongens funktionstid og slotslovenes forvaltning under tronvakance, ikke mindst i betragtning af den betydning, landets slotslen havde fået i senmiddelalderen. Udøvelsen af slotslovsmyndigheden udformes netop i denne periode som et særligt dansk eller nordisk suverænitetsbegreb [22].

Den principielle vægt, der tilmåles slotsloven som forfatningsinstitution, implicerer også, at indgrebene under Frederik I mod det norske råds lovlige dispositionsret beskærer dets suverænitæt vilkårligt, og det danske råd tilegner sig på kronens vegne udøvelsen af denne suverænitæt. Den dansk-norske union havde efter Bergen-traktaten 1450 ingen fælles korporative institutioner udover unionskongedømmet; den var en *colligatio* af senmiddelalderlig støbning og forudsatte netop at hvert riges suverænitæt blev respekteret [23]. Krænkelsen er således særdeles iøjnefaldende, og herfra er skridtet næppe altfor langt til at postulere, at det norske rige i kraft af unionen var en del af den danske krone. Denne udvikling fuldbyrdes i Norgesparagraffen 1536, men den glidningsproces, vi kan iagttage røber tillige forskydninger i det danske rådsaristokratis holdning overfor Norge. Medens man endnu i 1523 tilsidesatte ethvert

[22] Wm. Christensen, Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede, Kbh. 1903, s. 208 ff.; jf. W. von Brünneck, Der Schlossglaube, Zeitschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgesch., Germ. Abt. XXVIII, 1907, s. 1–62; Palme, anf. arb., s. 323 ff.

[23] Diplomatarium Christierni I, ed. H. Knudsen, Kbh. 1856, nr. 21; jf. Erik Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen 1397–1457, Gbg. 1934, s. 188–90, 277 f.; Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 13 f. – Om Bartolos korporationsbegreber, se O. Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht III, Halle 1881, s. 356 f., 434 ff. – Jeg håber senere at kunne fremlægge en udførligere tolkning og vurdering af Norgesparagraffen 1536.

unionshensyn, var det norske rige i Frederik I.s senere år i færd med at få en central politisk betydning; målet for indgrebene i det norske råds dispositionsfrihed lå da utvivlsomt i det danske rådsaristokratis behov for at begrænse kongemagtens råderum eller hindre, at Norge lagde pres på unionspartneren ved at gå sine egne veje.

Hvor stor en vægt, der reelt kan tillægges kongehusets arvekrav overfor Norge, er ikke ganske klart. Frederik I havde fra sin tidligste hertugtid gjort sådanne fordringer gældende og var – efter sin egen mening – blevet forment sin forsørgelsesret; han vendte under konflikten med Christiern II 1522 på ny tilbage til sine krav og havde endelig som betingelse for sit valg til norsk konge 1524 måttet renoncere på titel af *heres Noruegiæ* [24]. Til gengæld førte hans ældste søn, hertug Christian og senere dennes brødre konsekvent titel af *duces Holsacie et heredes Noruegiæ*, således at spørgsmålet bevarede sin aktualitet. Vi kan da for det første ikke se bort fra, at den hidsige polemik mellem kong Frederiks og den fordrevne konges penneførere – Peder Svave og Cornelius Schepper – fra 1524 og Christiern II.s proces for rigskammerretten kan have øvet en indflydelse på det danske råds holdning; diskussionen blev ført på internationalt plan og åbenbart med opinionsdannende effekt i toneangivende politiske kredse i Europa [25]. For det andet fastholdt Christiern II fra sit eksil som bekendt uafkortet sin og sin slægts lovlige adkomst til de nordiske troner, for Norges (og Sveriges) vedkommende i form af arveberettigelse, som demonstra-

[24] Jf. C. F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*. . . 1497–1536 I, Kjbh. 1864, s. 105–20; III:2, 1867, s. 309–15; *Hist. tidsskr.* 12.r.III, s. 5, 12, 48 og 50. – Trods Allens betoning af urimeligheden i hertug Frederiks »ufornøjelighed« må det fremhæves, at spørgsmålet om yngre kongesønners forsørgelse ved apanager eller territoriale delinger i senmiddelalderen havde betydelig praktisk og principiel rækkevidde i konflikterne mellem territorialfyrsternes dynastiske ambitioner og stændernes krav; jf. iøvnr. K. G. Hildebrand i *(Svensk) Hist. tidsskr.* 1934, s. 134 f., 143. – Sagen havde for Danmarks vedkommende simpelthen blot ikke været aktuel siden første halvdel af 14. århundrede.

[25] Pius Severinus Ligurinus, (Peder Svave), *Defensio principis Friderici regis.. in immodestiam et maledictiam Christierni regis quondam Danorum*; RA. Kongehusets arkiv: Sager vedr. Frederik I.s overtagelse af kongemagten og forholdet til Christiern II 1523–27; Cornelius Schepper, *Christiani II ad duas epistolas Frederici I. responsio*, Lpz. 1524, bl. CiiijIij. – Om polemiken, se Allen, *anf. arb.* IV:2, 1872, s. 464–71; Chr. Bruun, *Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek I*, s. 306–15, 332 f.

tivt blev manifesteret i hyldningen ved Akershus 1531. Fra et dansk synspunkt fik den fordrevne konges krav da principiel, sikkerhedspolitisk rækkevidde ved deres nære forbindelse med den kejserlige dynastipolitik.

På den anden side bestred Christiern II.s advokater under processen for rigskammerretten kategorisk Frederik I.s arveberettigelse til Norge. Dels havde han som hertug forskertset sine mulige rettigheder ved at afslå kong Hans' anmodning om bistand til Norges pacificering 1502, men først og fremmest var »Norge ikke anderledes... et arverige end, at det tilfalder den, der er konge i Danmark og hans arvinger, forsåvidt de bliver konger af Danmark. Alle kongesønner i Danmark fører titlen arving til Norge, ikke fordi de har en virkelig arveret dér, men kun forsåvidt de selv bliver konger«[26]. Arveretten tolkes i denne sammenhæng altså ikke territorielt, men som en dynastisk afgrænset byrdsret; den knyttes til den regerende konges sønner som en potentiel tronkandidatur. Selvom Frederik I.s prætentioner som yngre kongesøn også havde været af territoriell art, genfindes de forestillinger, Christiern II.s advokater plæderer for, åbenbart i den titulatur, hans sønner betjener sig af. Frederik gav – uden at miste noget – afkald på sin ret, men hertug Christian skrev sig konsekvent *dux Holsacie et heres Noruegie*; hertugtitel og arvekrav forbindes på en sådan måde, at de tilsammen markerer hans dynastiske ret som den regerende konges søn.

Kongehusets dynastiske ambitioner og valgmonarkiet på rådsaristokratiets betingelser lod sig under ingen omstændigheder forlige; der kan her være grund til at erindre sig valgforskriftens – Birger Gunnersens – indtrængende advarsel mod valg af kongens efterfølger *vivente rege*, specielt når proceduren gentages så ofte, at den ved sædvane etablerer et skær af dynastisk ret. Endnu i 1531 kunde de to landes råd på et fællesmøde i Nyborg i enighed afvise kongens sidste forsøg på at formå dem til at udpege én af hans sønner til efterfølger[27], næppe blot på grund af de konfessionelle skel i rådet og de katolske rådets aversion mod hertug Christian, men måske nok så meget, fordi man tillagde friheden til at kunne disponere absolut uhindret ved det forestående tron-

[26] Erik Arup i Da. Mag. 5.r.V, 1904, s. 55 f. og 73 f.; jf. Cornelius Schepper, *anf. arb.*, bl. *Dij verso*.

[27] Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 66.

skifte helt afgørende vægt. Kongehusets postulerede arveret til Norge rummede da antagelig en fare for beskæring af det danske råds ubeskårne dispositionsret under den nærmest forestående og særdeles afgørende tronvakance; blot må man være opmærksom på, at andre forhold komplicerede situationen.

Da Frederik I i 1527 traf beslutning om at gribe ind overfor det norske råds interne konflikter – især mellem dets ledere, ærkebiskop Olaf Engelbrektssen og Vincens Lunge – gjaldt hans aktion først og fremmest sikringen af kronens autoritet overfor det truende politiske kaos. Både Claus Bille og vist også Esge Bille forpligtede sig ved overtagelsen af Båhus og Bergenhus til at holde slotsloven til kongens hånd og efter hans bortfald til den af hans sønner, som det danske råd udpegede til efterfølger[28]. Som tidligere anført tilgodeser denne formulering dog fremfor alt det danske råds synspunkter; den båndlagde ikke dets dispositioner og sikrede det kontrol med de vigtigste norske slotslove.

På den anden side fik kongen intervention 1527–28 næppe den tilsigtede effekt; de følgende år fjede tværtimod nye konfliktmomenter til de bestående. Uvisheden om det norske råds politiske holdning skærpede fra et dansk synspunkt monarkiets udenrigske ustabilitet; fra 1529 nærrede man i danske regeringskredse frygt for konspirationer i Norge med Christiørn II, og året efter gjorde Gustav Vasa opmærksom på, at de kaotiske forhold i Norge nærmest indbød den fordrevne konge til angreb her[29]. Og videre havde det åbenbart afgørende betydning, at modsætningsforholdet mellem Olaf Engelbrektssen og (den luthersk sindede) Vincens Lunge fra 1528–29 antog nye og faretruende, kirkepolitiske dimensioner; Vincens Lunges terror og det verdslige aristokratis anmasselser mod kirke institutionerne drev ærkebispens i armene på Christiørn II[30].

[28] Om Claus Bille, se Dipl. Norv. XVI nr. 571 (s. 712); Astrid Friis i DBL² III, 1934, s. 24 f. – Der kendes derimod ikke noget lensbrev til Esge Bille; senere hedder det dog, at han overfor Frederik I havde forpligtet sig til at holde slotsloven »till Danmarekis riigis raadtz hand efter hans nadis dødt«; Ove Bille t. Esge Bille 1536 24/5; Monumenta historiae Danicæ I, s. 460. Der er – efter nærmere undersøgelse – ingen grund til at bestride denne efterretnings rigtighed.

[29] Konung Gustaf den förstes registratur V, utg. av V. G. Granlund, Sthlm. 1881, s. 111 f.

[30] Jf. Arne Bergsgård i Nidaros erkebisperstol og bispesete, s. 548 ff.; (Norsk) Hist. tidsskr. 51.

Mistilliden til det norske råds loyalitet og tungtvejende sikkerhedspolitiske hensyn kunde fra det danske råds synspunkt således nok motivere ønsker om politisk og forfatningsmæssig kontrol med Norge. Christiern II.s tilfangetagelse 1532 overflødiggjorde ingelunde den traditionelle sikkerhedspolitik; bag den fangne kongetonedede kejsermagten og Nederlandene frem. Under disse omstændigheder formede det danske råd i sommeren 1532 det drastiske og ydmygende program, der skulde baste Norge til den afgørelse, det danske råd vilde træffe om tronfølgen – og på det danske råds betingelser.

II

Fra et dansk synspunkt var det fuldt konsekvent, at Esge Bille i efteråret 1530 advarede regeringen mod at betro Bergenhus til nogen, »wden then, som well iordfaster er i Danmark oc wederhefftig«, i en situation da Vincens Lunge ved frænders – og vel navnlig Tyge Krabbes – mellemkonst havde udvirket et halvt kongeligt løfte, og da han benyttede Esge Billes fravær til et kupforsøg mod slottet [1]. At Esge Billes anvisninger stred mod den norske håndfæstning kan han ikke have været uvidende om; antagelig har han først og fremmest haft Christiern II.s – på dette tidspunkt ganske realistiske – angrebstrudslar i tankerne, men situationen forudsætter tillige, at hans tillid til det norske råds loyalitet ikke har været mere rodfæstet end, at han i virkeligheden anbefaler konsekvent brud på håndfæstningens forskrift; for den ydre og indre sikkerheds skyld var det ønskeligt at placere pålidelige danske lensmænd med fast rod i dansk politik på de norske hovedfæstninger.

Da Esge Bille selv tidligt i 1533 ønskede at fratræde høvedsmandsposten på Bergenhus, underrettede han ikke blot kongen (hvis død 10. april endnu var ham ubekendt); han må overfor sin broder, biskop Ove Bille og rigshofmester Mogens Gøye videre at have foreslået, at hr. Mogens' søn Albert Gøye blev udpeget som

[1] Esge Bille t. Frederik I og Claus Gjordsen 1530 15/9; Dipl. Norv. XII nr. 473–74. Regeringen på Gottorp dementerede – formentlig mod bedre vidende – dette forlydende; Claus Gjordsen t. Esge Bille 1530 2/11; kgl. missive t. Tyge Krabbe 1530 2/11; sst. XII nr. 476–77; jf. (Norsk) Hist. tidaskr. 51. – Om betydningen af »jordfast« (nagelfast, fast forankret), se O. Kalkar, Ordbog over det ældre danske Sprog II, s. 446. Kohts tolkning (anf. arb., s. 7) som »godsbesiddende« er næppe bindende.

afløser[2]. De to danske råder greb idéen med begejstring; Albert Gøye var trolovet med en datter af Otte Holgersen Rosenkrans, der havde haft gods i Norge, og han »bliffuer ther fore szaa gott som enn indfødt riddirsmannsmandt mett thennom ther wdj rigitt«. De følte sig overbevist om, at han vilde skikke sig tilbørligt og bad videre Esge Bille optage kontakt med det norske råd; men de fjøede på den anden side også til, at om de norske råder ikke indfandt sig til det herredagsmøde i København, som var varslet til den forestående sommer, måtte Esge Bille formå det norske råd til at »schriffue Danmarcks riigis raaed till, begierenndis samme wor frenndis Albredt till lenszmandt«. For øjeblikket kunde de to danske råder ikke foretage sig noget, uden at flere rigsråder var til stede, og Esge Bille måtte forblive på sin post, indtil det samlede råd kunde træffe en afgørelse[3].

Det er givet, at det østdanske råd, som havde været forsamlet til møde i København i april 1533, har været informeret om Esge Billes afskedsbegæring; det partielle rådsmøde havde blot pålagt ham at forblive i Bergen, indtil det forestående herredagsmøde kunde træffe en afgørelse. Ligeså givet er det, at Esge Billes anvisninger om en afløser har været fuldt overlagt; ligesom i 1530 ønskede han en dansk lensmand på denne nøglepost, men fremfor alt synes han – trods sin udsoning med Vincens Lunge – at have villet afværge dennes kandidatur[4]. Endnu nogle dage efter det partielle rådsmøde i København henvendte dog rigsmarsk Tyge Krabbe sig til ham for at bede ham »flyt sa, at miin frende, her

[2] Esge Bille sendte midt i april sin opsigelse af slotsloven til Frederik I (jf. C. Paludan-Müller, *Fire Studier til Grevefeidens Historie*, *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1853, s. 29 ff.; Wm. Møllerup, *Bille-Ættens Historie* I:2, Kbh. 1893, s. 500), men forhandlingerne om hans fratræden synes at være af lidt ældre dato, bl.a. fordi Tyge Krabbe allerede var informeret midt i april (jf. ndfr. note 5). Af Mogens Gøyes og Ove Billes brev 22. maj (jf. note 3) fremgår det, at Esge Bille havde sendt sit bud til Danmark, formentlig som uofficiel forhandler, og af Esge Billes breve til Olaf Engelbrektssen i juli (jf. note 8) fremgår det endelig, at der har været forhandlet i flere etaper om Bergenhus, således at initiativet efterhånden fortøner sig helt; jf. note 3.

[3] Ove Bille og Mogens Gøye t. Esge Bille 1533 22/5; Dipl. Norv. XIII nr. 592; A. Heise, *Familien Rosenkrantz' Historie* II, Dipl. nr. CVII. – Af brevet fremgår at Esge Billes henvendelse var indløbet »nogle uger næst forleden« og tidsmæssigt nært op ad kongens død. – Om Alb. Gøye, se A. Thiset, *Stamtavler over de danske Adelslægter* IV, Kjbh. 1897, s. 148.

[4] Om Esge Billes forhold til Vincens Lunge, se Møllerup, *anf. arb.* I:2, s. 489, 497 f.; (Norsk) *Hist. tidsskr.* 51.

Winsentius motte ffaa slottet epter eder«. Vincens Lunge har – hævdede Tyge Krabbe – kongeligt løfte på lenet, og let advarende føjede han til, at han nærede tvivl om, at »Norgis raadt steder andre at haue slottet end then, som bor ther y ritig«[5].

Forleningssagen har altså givetvis været genstand for drøftelser på det partielle rådsmøde i april, og synspunkterne synes fra første færd at være tørnet sammen på det helt principielle punkt: dispositionsretten over de norske slotslove. Sikkerhedshensynet overfor den danske krone afgjorde fortsat Esge Billes holdning, og af Ove Billes og Mogens Gøyes svar fremgår det, at de principielt har delt hans synspunkt, men at de også har måttet bøje sig for, at det norske råds medvirken var nødvendig i den nye situation; den endelige afgørelse om besættelsen af hovedsmandsposten (med en dansk adelig) reserverede de det danske og norske råd, i givet fald kun det første efter indstilling fra det norske råd, men det er sandsynligt, at deres holdning har været influeret af rigsmarskens modstand. Tyge Krabbe og »hans wenners« standpunkt beror – trods den formelle overensstemmelse med de norske håndfæstningsregler – antagelig på marskens ukritiske loyalitet overfor sin fætter, hr. Vincens[6], men det var politisk urealistisk. Ingen kunde være uvidende om, at Vincens Lunges forhold til Olaf Engelbrektssen trods udsoningen efter de foregående års stormfulde sammenstød næppe var altfor tillidsfuldt, og at hans kandidatur kunde møde alvorlig modstand hos den højgejstlige majoritet i det norske råd[7]. Under de givne omstændigheder var det en særdeles velberegnet manøvre, at rigshofmesteren og Århusbispen henviste Esge Bille til forhandling med Olaf Engelbrektssen. Esge Bille forfulgte da også sagen overfor ærkebisen i juli 1533 og stillede ham endda det danske råds bistand i udsigt, om han fik den behov; hr. Ove og hr. Mogens er »well the andre gode herrer, Danmarcks riigis raadt... altiidt saa møgit mectuge«, at en bistandsaktion lod sig gennemføre[8].

Korrespondancen om hovedsmandsposten på Bergenhus vidner

[5] Tyge Krabbe t. Esge Bille 1533 27/4; Dipl. Norv. X nr. 644; Da. Saml. 2.r.II, s. 351 f.

[6] Jf. Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 23 f., 75; (Norsk) Hist. tidsskr. 51.

[7] Om det norske råds sammensætning, se Ole J. Benedictow, Den nordiske adel, s. 35 f.

[8] Esge Bille t. Olaf Engelbrektssen 1533 9/7 og samme dag (?); Dipl. Norv. XIII nr. 595–96; Heise, Fam. Rosenkrantz II, Dipl. nr. CX – CXI.

altså om indbyrdes afvigende standpunkter af politisk og personligt tilsnit i den snævre danske rådsreds. Men brevvekslingen vidner tillige om den helt centrale plads, dispositionerne over slotslovene indtager i samtidens politik, og at det danske råd har været fuldt på det rene med rækkevidden af den norske håndfæstnings klausuler; og det er endelig påfaldende, at ingen drister sig til at påberåbe sig det pågældende lensbrevs ulovlige slotslovsbestemmelser. På den anden side er det også iøjnefaldende, at Albert Gøyes kandidatur fortøner sig fuldstændigt under herredagsforhandlingerne i København i sommeren 1533; endnu den 17. juni meddelte rigsråd Knud Bille sin broder Esge, at sagen havde været drøftet på et rådsmøde dagen forud; han kunde vente et »godt svar« og roligt begive sig med sin familie til Danmark[9]. De breve, rådet 18. juni udstedte til Esge Bille og det norske råd, indeholder imidlertid på det nærmeste kontraordre: han havde at forblive på sin post[10].

Dette intermezzo kaster på ejendommelig måde et sidelys over det danske råds forhandlinger i foråret og sommeren 1533. Det partielle rigsrådsmøde i København i slutningen af april havde straks overfor det norske råd betonet sin loyalitet overfor den dansk-norske unionsaftale, således som den – omend overmåde summarisk – var blevet accepteret af det norske råd i november 1532 efter frafaldet til Christiern II. Men det østdanske råd greb tillige tilbage til den afsluttende og noget dunkle passus i Novemberaftalerne, som åbnede mulighed for videregående drøftelser af de to rigers anliggender; med dette udgangspunkt anmodede man indstændigt det norske råd om at bringe skik på »hues brøst, som her tiill (thes vær) met kircker oc closter skeedt er«; det norske råd måtte – ligesom det danske agtede at gøre – selv sørge for at bringe kirkeforholdene »i en god christelig skickelse igen..., før i eder hiidt i riigit giffuendes vorde« til det fælles kongevalg[11]. Brevet implicerer med nødvendighed, at det partielle rådsmøde allerede på dette tidspunkt har forudsat som givet, at kongevalget ikke vilde kunne finde sted på det forestående herredagsmøde i København.

[9] Knud Bille t. Esge Bille 1533 17/6; Dipl. Norv. XIII nr. 593.

[10] Jf. ndfr. s. 48ff.

[11] C. Paludan-Müller, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid II, Kjbh. 1853, s. 8–10; Dipl. Norv. VIII nr. 711; jf. Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 69 f., 74.

Såvel protestantiske som reformkatolske og traditionelt katolske råder har besejlet dette brev, som altså bag sin neutrale formulering forener meget divergerende konfessionelle standpunkter[12], men allerede tre dage senere udlagde Tyge Krabbe det i et brev til Olaf Engelbrektssen som en opfordring til at gøre op, »medt the Lutthers prester eller anden gallyndt vessen« i Norge[13]. Man kan på rådsmødet i København ikke have været uvidende om, at det norske råds højgejstlige majoritet på forhånd båndlagde dets kirkepolitiske dispositioner; men trods hr. Tyges åbenlyse ensidighed er det sandsynligt, at det partielle rådsmøde har håbet på, at en afklaring af de kirkepolitiske konflikter kunne lette vejen til et fælles kongevalg. Man valgte således en procedure, der på forhånd udelukkede kongelig indflydelse på afgørelserne.

Det er endelig ganske iøjnefaldende, at det partielle rådsmødes brev – ligesom i forleningssagen – indirekte giver afkald på de ydmygende vilkår, man i sommeren 1532 havde foreskrevet de frafaldne norske råder. Der var ikke længere tale om, at det norske råd skulle affinde sig med at acceptere det danske råds kongevalg; det østdanske råd vedkendte sig nu Bergentraktatens vilkår bogstaveligt. Uanset dets motiver må vi da slutte, at opretholdelsen af unionen med Norge må have indgået med betydelig vægt i dets politiske overvejelser, men fremfor alt har det åbenbart været magtpåliggende at formå også det norske råd til at indtage en holdning, der i begge riger gjorde det muligt at holde al fyrstelig myndighed på tre skridts afstand, indtil hvert af rådene havde beskikket sit bo, politisk og kirkepolitisk.

Allerede det partielle rådsmøde i april tillagde det således væsentlig betydning, at det norske råd fulgte samme linier som det selv, men det kunde naturligvis ikke træffe nogen definitiv afgørelse. Propositionen, som åbnede herredagsmødet i juni fulgte imidlertid meget nøje de samme principielle retningslinier[14]. Under henvisning til traktatforpligtelserne antyder den utilslørret

[12] Jf. sst., s. 74 f. og Paludan-Müller, *Grevens Feide I*, s. 96 f., 102, der med rette betoner Mogens Gøyes medansvar for dette brev.

[13] Tyge Krabbe t. Olaf Engelbrektssen 1533 28/4; *Dipl. Norv.* VIII nr. 713.

[14] Nye da. Mag. II, 1806, s. 199–210. – Som det fremgår af den følgende fremstilling, ligger min tolkning nærmere Kai Hørby's (og Paludan-Müllers) end Heises; jf. Hørby, *anf. arb.*, s. 33 ff., 38–41; samme, *Reformationens indførelse i Danmark*, Kbh. 1968, s. 22 ff.; jf. også Gösta Johannesson, *Den skånska kyrkan och reformationen, skånsk senmedeltid och renässans I*, Lund 1947, s. 183 ff.

betimeligheden af at udsætte kongevalget; den var fuldt på det rene med løftet fra 1523 om at vælge én af Frederik I.s sønner, men propositionen gør opmærksom på, at løftet ikke foreskrev nogen valgtermin og kædede umiddelbart denne argumentation sammen med unionsforpligtelserne[15].

Propositionens hovedvægt kommer derved til at ligge på oplægget til udformningen af interimsstyrelsen, sålænge regeringen »hænger på«¹⁶ rigens råd: ordning af rigets sikkerhedspolitiske og forsvarspolitiske anliggender, administrationen af slotslovene (herunder også de norske, som propositionen udtrykkeligt begærer anvisninger om)[16], sikringen af kronens finansielle ressourcer ved fiksering af fadeburslenenes omfang og skattepåligningen, samt endelig – hvilket betones meget stærkt – håndhævelse af ubetinget retssikkerhed. Propositionen lægger således op til udformning af formelle rammer om styrelsen, indtil blandt andet de akutte økonomiske og jurisdiktionelle mellemværender mellem det gejstlige og verdslige aristokrati og kronens forhold til de kirkelige institutioner – således som de opregnes i dette aktstykke – kunde bringes ud af verden – uden kongelig indblanding.

Som Kai Hørby har fremhævet kædede først rådets svar (ved St. Hansdag) kongevalgets udsættelse og de kirkepolitiske anliggender direkte sammen; både svaret og det åbne brev om herredagens beslutninger, recessen 4. juli, fastholder Odenserecessen 1527 som basis for interimsstyret. Den langt mere radikale kontrakt mellem rådets verdslige og gejstlige medlemmer, recessen 3. juli, fik derimod ikke den fornødne tilslutning; den røber på én gang den konservative rådsfløjs bristede forhåbninger og deres reaktionære program til løsning af de kontroversielle punkter, men det såkaldte enighedsbrev 13. juli understreger på den anden side dog endnu engang, at selv de konservative råder fandt det påkrævet at opretholde interimsstyret og at udskyde kongevalget, indtil rådet som helhed nåede frem til en løsning[17]. Vejen stod formelt endnu åben, uden at nogen bandt sig.

[15] Nye da. Mag. II, s. 199 f.; jf. Hist. tidsskr. 12.r.III, s. 72 f.

[16] Nye da. Mag. II, s. 208. Artiklen følger umiddelbart efter spørgsmålet om grænsebefæstningen overfor Sverige.

[17] Sst. II, s. 230–32; jf. Heise, Herredagen i København, s. 505 f. – Enighedsbrevet er (som recesserne) mangelfuldt beseglet, men opregner i ingressen samtlige rådets navne; man kan have forestillet sig, at de manglende råder senere ville besegle brevet.

Hvad angår kongevalget og forholdet til Norge følger rådets svar på propositionen meget nøje de retningslinier, herredagsmødet fra første færd havde afstukket. Da der består »forbwndt oc confederatz... emellom thesse thwenne riige, Danmarck oc Norge tiill ewiig tiidt, tha kandt her inthet kaar skee paa thende tiidt«; i stedet berammes fælles kongevalgsmøde i København til midsommeren 1534[18]. Den endelige beslutning om kongevalgets udsættelse må som Heise har påpeget være truffet senest 18. juni, da man underrettede det norske råd og Esge Bille. Udover indbydelsen til det fælles kongevalgsmøde den følgende sommer er det i dette sammenhæng mest bemærkelsesværdigt, at brevet til det norske råd ikke blot påberåber sig Bergentraktaten, men navnlig meget indtrængende henstiller til det norske råd, at »alle slott, slotzloge och kronens leen, Bergenhwes oc andre bliffue saa standendes wforwandlede ther wdj riiget saa well som her«, indtil man kunne mødes. Esge Bille fik samme dag en meget kategorisk ordre om at forblive på sin post indtil da[19].

Rækkeviden af herredagens overvejelser angående Norge lader sig imidlertid uddybe og underbygge ved sammenstilling af de færdigt udstedte originalbreve til det norske råd og Esge Bille med indførslerne i herredagsmødets protokollat og brevbog, som synes at hvile på koncepter (eller andre forlæg) til de pågældende breve. Vigtigst er det, at hvor konceptet i en bydende tone pålagde det norske råd, at slotslovene skal »bliffue saa standendes wdj then skickelse, som thij nu ere«, afdæmpes ordren i den færdige udfærdigelse lidt ved indføjelser af ordene, »att i... wiilie lade etther welluilligen finde, thet wiille wii giærnæ oc kierligen etther forskylde«[20]. Denne passus, som i sig selv jo blot er en normal ordreformular, havde i konceptet været knyttet til indbydelsen til det næste års valgsmøde; i omformuleringen kan den kun tjene til formelt at afbøde den ulovlige ordre til det norske råd om slotslovene, men forskydningen i brevets pointe røber, at det danske råd har stilet mod at sammenkæde drøftelserne af slotsforholdene med kongevalget ved den forestående herredag. Der synes med andre ord

[18] Nye da. Mag. II, s. 210; jf. Heise, *anf. arb.*, s. 322 ff.

[19] Det danske råd t. det norske råd 1533 18/6; t. Esge Bille samme dag; Dipl. Norv. VIII nr. 714 og XVI nr. 558. At et tilsvarende brev er afsendt til det søndenfjeldske råd fremgår af Hans Reffs brev til Olaf Engelbrektssen 1533 2/8; sst. X nr. 666.

[20] Nye da. Mag. II, s. 222 f.; (orig. i) Dipl. Norv. VIII nr. 714.

at være indtruffet en vis forskydning af rådets holdning under udarbejdelsen af dette brev.

Af Knud Billes brev til broderen fremgår det, at rådet har afhandlet de norske sager 17.–18. juni, og at der netop under forhandlingerne indløb nye budskaber fra Esge Bille[21]. Knud Bille forventer 17. juni, at hans broder vilde få et imødekommende svar om sin fratræden, men brevet til det nordenfjeldske råd den følgende dag fremhæver udtrykkeligt Bergenhus som det eneste konkrete tilfælde i den generelle anmodning om, at slotslovene måtte bestå uforandret; begæringen rummer således en utvivlsomt bevidst kontraordre med hensyn til de forhandlinger, man kunde formode, at Esge Bille havde indledt med Olaf Engelbrektssen om sin efterfølger[22]. Rådet henviser – uden at nævnte kongevalget – til, at de to råd, når de mødes til magtpåliggende forhandlinger næste år, gerne »wiille... om samme slot oc slotzlogs forwandling were fortenckte, hueleken wij yckæ nu paa thenne tiidt saa kortt foruandle kunde fore merckelige orsagers skyld«; han skal altså forblive på sin post[23].

Også dette brev rummer punktvis korrektioner af indførslen i protokollatet. Størst betydning har det, at en løst indlagt seddel ved kopien i originalen er indføjet som et hovedled i brevet selv. Esge Bille havde nemlig i sine senest indløbne bulletiner ladet forstå, at han imødeså, at det norske råd »mett thet første at wiille forsameless om kaaryng oc andre riigens ærende at raadtslaa« og det danske råds svar indskærper nu – åbenbart med henblik på viderebefordring – at et selvstændigt norsk kongevalg strider mod unionstraktaten. Svaret understreger således ved at standse de igangværende drøftelser om Esge Billes afløser eftertrykkeligt de norske slottes politiske betydning, men inseratet i brevet om faren for et norsk sæervalg synes tillige at forklare os forskydningen i rådets holdning samme dag. Kongevalgets udsættelse og slotslovenes bestand hænger i det danske råds øjne naturligvis ikke blot nøje sammen, men det norske initiativ truede i virkeligheden med at kuldaste det danske råds dispositionsfrihed.

Ligesom senere recesserne 3.–4. juli er brevene til det nordenfjeldske råd og Esge Bille 18. juni mangelfuldt beseglet, begge med

[21] Knud Bille t. Esge Bille 1533 17/6; sst. XIII nr. 593; jf. ovfr. s. 44 med note 9.

[22] Jf. ovfr. s. 42f.

[23] Nye da. Mag. II, s. 242–45; (orig. i) Dipl. Norv. XVI nr. 558.

en absolut overvægt af gejstlige og østdanske råder, hvorimod de jydsk-råder, som bevisligt deltog i forhandlingerne i juni, har undladt at hæfte deres segl ved brevene. Den eneste undtagelse er – meget forklarligt – Ove Lunge til Tirsbæk, hr. Vincens' broder, medens omvendt Claus Podebusk til Kørup og Krapperup fulgte sin fader, hr. Predbjørn og de øvrige jydsk-råder[24]. Alt i alt synes således bispekollegiet, abbederne og den overvejende part af rådets østdanske fløj fra første færd – siden april 1533 – at have lagt sig fast på udsættelsen af kongevalget og at have gennemført deres retningslinier endeligt midt i juni, da de alarmerende efterretninger indløb fra Esge Bille, men trods jydsk modstand.

Som helhed synes da viljen til udsættelse af kongevalget at være bredere og af ældre dato end herredagen; ansvaret for beslutningen påhviler en videre kreds end bispekollegiet med Joachim Rønnow i spidsen. Selv ikke Mogens Gøye kan gå fri for medandel i beslutningen; han havde beseglet både det partielle rådsmødes brev til det norske råd 25. april og den endelige vedtagelse 18. juni[25]. På den anden side afslog Mogens Gøye, der forlod herredagsmødet natten til den 3. juli[26], i et brev til rigsråd Anders Bille den 1. august udtrykkeligt at medvirke til de tilbageblevne råders videre forhandlinger. Han forudså, at prælaterne »breffue, the nw finge vdi Kiøffenhaffn paa theris geistlig sager oc friiheder, allmogen til beswæringh«, vil forårsage »oploff« i Jylland; selv agtede han sig derfor derover for at afbøde virkningerne. Hvor langt Mogens Gøye havde tænkt sig at strække sin loyalitet får stå hen; vigtigere for sammenhængen er det, at han i samme brev understreger, at »enhuer, som kronens lænn haffuer, er pligtthige kronens rætt, rentte oc rettiighedt at fordedinge oc wedt magt atholde oc ey tiilstede, at then vdi noget made for krenckes«. For sit eget vedkommende betoner han, at han agter at varetage kronens tarv, indtil »gudh tiilføyger oss en herre oc konning igien, som kronens rætt oc rettiighedt selffue kandt fordedinge«[27]. Mogens Gøye tillægger så-

[24] Jf. Heise, *anf. arb.*, s. 323 ff., 484 og 668. Trods Heises opdeling efter konfessionelle skel, synes beseglingen altså snarere at kunne begrunde geografiske skillelinier; jf. om partiforholdene i Skåne senest Johannesson, *anf. arb.*, s. 185 f. og de principielle betragtninger s. 390 note 12.

[25] Jf. ovfr. s. 45 med note 12; Heise, *anf. arb.*, s. 484.

[26] Jf. Astrid Friis i DBL² VIII, 1936, s. 145 – Astrid Friis' formodning om, at hr. Mogens beseglede brevet 18. juni »sikkert for ikke at blive sat helt ud af spillet«, lader sig altså næppe opretholde.

[27] Mogens Gøye t. Anders Bille 1533 1/8; Da. Saml. 2.r.II, s. 354 f.

ledes kongemagten den egentlige og fulde dispositionsmyndighed over slotslovene, og han bestrider indirekte rådets ret til at foretage ændringer i kronens disfavør. Selvom hans holdning kan have været bestemt af den aktuelle konfliktsituation, anvendes hans synspunkter her som politisk pressionsmiddel overfor rådets principielle holdning under tronvakancen.

Også på dette punkt finder der altså brydninger sted i rådets og de enkelte medlemmers holdning, men stadig også spændinger, der forlener kongevalget og slotstovsdispositionerne med en absolut central placering i det politiske spil. Fremfor alt synes herredagens akter dog endnu at rumme tydelige spor af det senmiddelalderlige rådsaristokratis »republikanske« ideer af samme støbning som de retningslinier kongevalgforskriften (Birger Gunnersen) havde anvist. Om de jyske rådets holdning ved vi egentlig meget lidt andet end, at de ved mødet i Karup i maj 1533 havde truffet foranstaltninger til befæstning af grænsen til hertugdømmerne[28], og at de åbenbart har misbilliget rådsflertallets afgørelse om kongevalget. Det østdanske råd accepterede derimod allerede i april betingelsesløst unionsvilkårene på lige fod mellem Norge og Danmark; det må have været indstillet på, at valget skulde udskydes, men det partielle rådsmødes tilbagetog fra det foregående års undertrykkelsespolitik overfor Norge bevidner tillige, at man fra første færd fremfor alt har villet sikre sig mod, at Norge på egen hånd bandt sig til en ny hersker. Det østdanske råd lagde åbenbart hovedvægten på at bevare rådets fulde suverænitet og dispositionsfrihed, uden at man udsatte sig for at en ny fyrstemat i Norge fik lejlighed til at øve pression mod det danske rigsråds afgørelser under tronvakancen.

Det kan ikke udelukkes, at de jyske råder – ganske som i 1523 – af sikkerhedspolitiske grunde og af hensyn til uvisheden om hertug Christians holdning kan have foretrukket at tilsidesætte hensynet til Norge og at der blev truffet en hurtig afgørelse om tronens besættelse. For de højgejstlige og majoriteten af de østdanske råder synes beslutningen om kongevalgets udskydelse derimod fra første færd indlysende. Den vending, der fandt sted i rådets holdning i juni 1533 hænger formentlig nøje sammen med Esge Billes rapport om det norske råds holdning. Det danske råd opretholdt urokket sin position med hensyn til kongevalget, men ved i juni at kæde

[28] Nye da. Mag. II, s. 196 f.; jf. Heise, *anf. arb.*, s. 263 f.

slotslovsspørgsmålet og det fælles kongevalg sammen har man formentlig kunnet håbe på at bevare kontrollen med Norge – omend nu på lige unionsvilkår – uden selv at blive pålagt begrænsninger i rådighedsretten over kronens suverænitet.

III

Det er som nævnt sandsynligt, at Esge Billes rapport om faren for separat norsk kongevalg har bidraget til, at det danske råd i juni traf den endelige afgørelse om valgets udsættelse. Selv forsøgte Esge Bille samtidig at formå Olaf Engelbrektssen til at oprette det norske herredagsmøde, der var berammet i Bud i Romsdalen i august, indtil pinsen 1534, bl.a. under henvisning til forlydender om, at en hollandsk flåde agtede at »forstyrre« Bergen [1]. Samtidig ilede Claus Bille sidst i juli fra København til mødet i Bud, utvivlsomt – som det fremgår af senere kilder – for at gøre sin indflydelse gældende, og ledsaget af Tyge Krabbes påmindelse til ærkebiskop Olaf om, at han fandt det »gantske raadeligt vere, att edher nade medt the andre gode herrer, Norges riiges raadt, thet saa beskicke oc endeligen forhandle, atj jo visseligen komme« til herredagsmødet i København 1534 for »vdj the helig trefaldigheds naffn (at) keysse oss en konge« [2].

Alle disse manøvrer demonstrerer blot det danske råds stærke interesse i, at det norske råd fulgte de retningslinier, der var afstukket i København. Den endelige efterretning om kongevalgets udsættelse kan da næppe være kommet som nogen overraskelse i Norge. Mere påfaldende er det, at skrivelsen 18. juni forbigår de kirkepolitiske forhold i dyb tavshed; medens det østdanske råds skrivelse 25. april havde anmodet det norske råd om at bringe kirkeforholdene i orden, inden man mødtes til kongevalg, berører brevet 18. juni end ikke antydningssvis dette anliggende. På dette stadium synes det at have været mere afgørende at afværge det norske råds separatisme. Men efter afslutningen af de egentlige herredagsforhandlinger i begyndelsen af juli henvendte de tilbageblevne råder sig påny til det norske råd. Brevet fremhævede udtrykkeligt, at herredagen det følgende år foruden kongevalget også skulle træffe afgørelse om vigtige sager til de to rigers fælles be-

[1] Esge Bille t. Olaf Engelbrektssen 1533 8/7; Dipl. Norv. X nr. 692.

[2] Tyge Krabbe t. Olaf Engelbrektssen 1533 27/7; sst. XIII nr. 597.

stand; navnlig skulde kirkeforholdene i fællesskab reorganiseres og bringes tilbage til en god skik, »szom wore framfarne forfædre och gode forældre brwgettt och hollitt haffuer for oss« [3]. Det er umiddelbart indlysende, at denne skrivelse af solid katolsk observans må tillægges betydning, eftersom de kirkepolitiske anliggender, der kunde være tale om, på ingen måde angik unionsforholdet eller de opgaver, rigerne i fællesskab kunne påtage sig. Programmet bærer tydelige spor af, at de tilbageblevne rigsråder i den uafklarede situation på dette tidspunkt har fundet det nødvendigt at medinddrage det norske råd – og dermed dets majoritet af højgejstlige – i de fælles overvejelser om de akute, kirkepolitiske problemer. Til overflod sendte rådet den norske ærkebiskop og Oslobispen Hans Reff kopi af én af recesserne – formentlig den fra 3. juli – og dommen over Hans Tausen 14. juli. Den ærværdige fader i Oslo har åbenbart også fundet disse akter tilstrækkeligt opbyggelige til, at han straks satte sig i forbindelse med sin kirkechef; han mente i Roskildebispen at finde en velvilligt stemt forbundsfælle, men han understreger tillige overfor ærkebispen, at det næppe vilde være tilrådeligt at delagtiggøre hvemsomhelst i det danske råds beslutninger [4].

Hvor opmuntrende de norske bisper end må have fundet disse henvendelser, er det dog klart, at de repræsenterer et sekundært stadium af den danske beslutningsproces. De kan derimod meget vel have bidraget til, at det norske råd på herredagsmødet i Bud i august forekommende tilsluttede sig udsættelsen af kongevalget. Rådsmødet i Bud – om hvilket vi i øvrigt ikke er særligt velunderrettet – synes først og fremmest at have beskæftiget sig med de norske len, som under Frederik I var blevet bortforlenet »mod recessen«, og med de norske kirkeinstitutioners forhold [5]. Hvad angår den danske begæring om at holde slotslovene uforandret understregede det norske råd eftertrykkeligt, at man »effthet thette ryges gamle fryhedhers skick oc ordnæng vellvide at skiccke och

[3] Sst. VIII nr. 716 1533 10/7; jf. Heise, *anf. arb.*, s. 417 f.

[4] Hans Reff t. Olaf Engelbrektssen 1533 2/8; jf. Joachim Rønnow t. Hans Reff 1533 7/7; Dipl. Norv. X nr. 666 og VIII nr. 715. Hans Reffs kirkepolitiske ønskemål fremgår af hans afbud til det norske herredagsmøde; sst. X nr. 667.

[5] Jf. H. Birkeland, *Bidrag til Norges Historie i det sextende Aarhundrede*, Historiske Skrifter II, Kria, 1923, s. 196 ff.; Halvdan Koht, *Olav Engelbriktsen og sjølstendedetapet 1537*, Oslo 1951, s. 108 ff.

holle oss tylbørligenn«[6], men vi kan formode, at udsigten til en fordelagtig ordning af de kirkepolitiske konflikter kan have fristet de norske bisper så vidt, at rådet stiltiende affandt sig med de ureglementerede forleningsforhold.

Det danske råd udstedte – påfaldende hastigt – lejdebrev til det norske råd fra et herredagsmøde i Odense i november[7]; man udtrykte vel forundring over den norske lejdebegæring, som Claus Bille havde formidlet, men i praksis havde det danske råd dog tilsyneladende nu nået sit mål. Ikke desto mindre må det danske råd både i sommeren 1533 og under Odensemødet have truffet videregående forholdsregler. I juli indledte det – efter forslag af hertug Christian, der selv forhandlede om forbund – de forhandlinger, der 9. september førte frem til Gent-traktaten med Nederlandene. Traktaten indgik det danske råd som repræsentant for »den rijcken Dennemarcken ende van Norwegen« med gensidige, militære forpligtelser i tilfælde af væbnet konflikt med Sverige eller Lübeck[8].

På Odensemødet ratificerede rigsrådet denne traktat, der altså påny ved overgreb mod Norges suveræne rettigheder sikrede rådet ved sin meget nøje præcisering af de tre forhandlingspartnere, Nederlandene og kejsermagten, hertug Christian på hertugdømmernes vegne og det danske råd på de nordiske rigers vegne. Men på det samme møde vedtog rådet med Gent-aftalerne i ryggen også at optage forbundsforhandlinger med Gustav Vasa; i fuldmagten for de danske udsendinge erindrede man om de bestående forbund fra Frederik I.s tid, gjorde rede for traktatforhandlingerne med hertug Christian og Lübeck, som den lybske borgmester Jürgen Wullenweber havde opfattet som alternative. Rådet foretrak dog – hedder det – forbund »med furster, riddere, adell oc godamen, (hellere) än mett the Lupske«; det havde indgået union med hertug Christian[9] og med kejseren og de burgundiske lande. De danske forhandleres mandat gik da – meget bredt – ud på at forhandle og beslutte med

[6] Det norske råd t. det danske råd 1533 4/9; Dipl. Norv. VIII nr. 717.

[7] Det danske råd t. det norske råd 1533 21/11; sst. VIII nr. 720–21.

[8] Danmark-Norges Traktater 1523–1750 I, udg. af L. Laursen, Kbh. 1907, s. 138–42; jf. Paludan-Müller, *Grevens Feide I*, s. 80 ff., 121 ff.; Koht, *anf. arb.*, s. 108 – Hertug Christian titulerer sig i sin aftale med Nederlandene samme dag kun hertug af Slesvig og Holsten, men mod sædvane ikke arving til Norge.

[9] Jf. ndfr. s. 55.

Gustav Vasa, hvad de to rigers »yttermere welfartt och bestand« fordrede[10].

Fuldmagten gjaldt kun underhandlingen på det danske riges vegne; det er derfor påfaldende, at de danske udsendinge i den forbundstraktat (med de tilhørende biakter), de 2. febr. 1534 indgik med Gustav Vasa, forpligter både Norge og Danmark til gensidig militær bistand i tilfælde af fjendtligt angreb på Sverige, subsidiært Danmark og Norge eller »the landzende eller ledemot, som nw under Danmarks eller Noriges crone ligger«. På samme vis henviser traktaten de fordringer, som adelige i hvert af de tre riger måtte have på gods i de to andre riger, til voldgiftspåkendelse af det danske og svenske råd[11]. Der foreligger i kildematerialet intet holdepunkt for at antage, at det danske råd har underrettet det norske råd, endsige indhentet dets sanktion. Modsætningen mellem fuldmagten for de danske forhandlere og de endelige aftaler er så iøjnefaldende, at vi må gå ud fra, at de danske gesandter med rigsråderne Truid Ulfstand og Niels Lunge i spidsen har været yderligere instrueret i denne retning.

Det er som navnlig Paludan-Müller har fremhævet[12] ubestrideligt, at den begyndende udenrigspolitiske reorientering mod Nederlandene startede under herredagsmødet i København; materielle årsager kunne nok friste det danske godsejeraristokrati til at nærme sig Nederlandene, men det virkelige usikkerhedsmoment lå i hertug Christians holdning. Ikke blot rådede han over fangen på Sønderborg, men hans allianceforhandlinger med Nederlandene gjorde det formentlig umuligt for det danske råd at binde sig til Lübeck, såfremt man vilde undgå et brud med hertugdømmerne. Det køligt henholdende afslag på Wullenwebers krav i juli[13] og optagelsen af allianceforhandlingerne i Bruxelles markerer det egentlige skel, men reorienteringen af den danske udenrigspolitik manifesterer tillige, at det danske råd ikke formåede at hævde sin frihed i fuld udstrækning; rådet måtte nødvendigvis og på egen hånd binde ikke blot Danmark, men også Norge, omend inden-

[10] Konung Gustav den förstes registratur IX, s. 346–48, 1533 25/11; jf. Paludan-Müller, anf. arb. I, s. 129, 177–83; Koht, anf. arb., s. 108; Sven Lundkvist, Gustav Vasa och Europa, Studia historica Upsaliensia II, Upps. 1960, s. 102–16.

[11] Danmark-Norges Traktater I, s. 175–92.

[12] Paludan-Müller, anf. arb. I, s. 118 ff.; jf. Hørby, Reformationens indførelse, s. 31 f. og 34 f.; Poul Enemark i Jydske Saml. Ny r. IV, Århus 1957, s. 11–13.

[13] Waitz, anf. arb. I, s. 213 og 385.

for formelle rammer, der tillagde det danske råd suveræn myndighed på begge kroners vegne.

Det utrygge forhold til hertug Christian bliver således både indenrigs- og udenrigspolitisk det springende punkt. I slutningen af juni, da efterretningen om fælleshyldningen i Kiel forelå, og da hertug Christian foreslog det danske råd en unionstraktat mellem kongeriget og de to hertugdømmer, svarede det danske råd endnu henholdende. Man mindede om, at unionstraktaten mellem Norge og Danmark forpligtede begge riger og nødvendiggjorde udsættelse af »kor eller wduelgelse om en koning Frederichs sønner«; men det forsikrer også hertugen om, at rådet »wiille all myterij och practice (om ther nogher hendhes at bruges) aldeles wanseendes, thennom tilbørligen skicke, som erlige mendth bører at giøre«. Det forbund, hertugen havde bragt på bane, måtte man derimod først drøfte mere indgående, men rådet fastslog straks, at det ikke vilde forpligte sig til at respektere andre af Frederik I.s breve end de, som »icke er emodt hans koninglig eedt och recess, oc icke helder emodt andre breffue, hans kon.maj. sielff wdgiffuet haffuer«. [14] Rådet forsøger altså at holde hertug Christians indflydelse på tre skridts afstand, men det lægger heller ikke skjul på, at det ønsker at bevare sin handlefrihed, indtil kongevalget kunde finde sted.

Unionstraktaten med hertugdømmerne, som blev konciperet af Johan Friis netop omkring 1. juli, synes da også i første omgang at være strandet på hertug Christians krav på titel af »erffgenehme tho Norwegen«, som rådet ikke kunne affinde sig med [15]; først i december 1533, da Odensemødet ratificerede traktaten, måtte det bekvemme sig til at acceptere hertugens prætentioner, omend nu under andre udenrigspolitiske vilkår. Rådet undgik altså næppe virkningerne af den ydre pression, men sikrede sig til gengæld ved tilsnigelser dispositionsretten over Norge.

Meget oplysende ikke blot for denne sammenhæng, men også for det danske råds principielle holdning er nogle artikler om kongevalget og de problemer, som unionstraktaten med hertugdømmerne rejste [16]. Artiklerne, som hører hjemme i sidste halvår af 1533,

[14] Nye da. Mag. II, s. 248 f. og 253; jf. Heise, anf. arb., s. 317, 422 f. og 512 f.

[15] Danmark-Norges Traktater I, s. 150 ff., specielt s. 152; jf. Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 30, Oslo 1934–36, s. 190 f., 328.

[16] Da. Mag. 3.r.I, 1843, s. 41–43; jf. Heise, anf. arb., s. 347 f., 354, 515 f. – Trods Heises argumentation forekommer Jens Andersens forfatterskab mig ikke sikret. Artiklerne foreligger i afskrift med Anders Billes hånd og har åbenbart cirkuleret via Ove Bille i det danske råd (jf. Da. Mag. 3.r.I, s. 40 og 43).

er formuleret af »bispen aff Fyn« – Knud Gyldenstjerne eller Jens Andersen – og har cirkuleret i det danske råd. I den aktuelle situation er argumentationen bundet af diskussionen om traktaten med hertugdømmerne. Forfatteren betoner flere gange, at »Syndher ywland hør till Danmarck och ycke till lanthe Holsthen«; selv ikke påberåbelse af fortidens konflikter og retsafgørelser kan rokke denne kendsgerning. Slesvig er et dansk len, uafhængigt af det tyske kejserrige og fuldt og helt underkastet den danske kronens dispositionsret. Forfatteren finder den akutte fare i, at hertug Christian »achte att gøre Danmarh Søndher Ywlland aldeles affwendych«; den bedste modforanstaltning ligger i at udnytte »thet naturligt naboskaff, som gud haffuer skyckett rigett udi med de lybskæ och andræ wendyskæ stedher«; viser man dem troskab, vil de også være loyale forbundsfæller.

Argumentationens pointe ligger i, at hertug Christian i modsætning til sine forgængere, der »ware wduolde konyngher at forbedre riget och ycke at forargeth«, øvede et uacceptabelt pres mod det danske råds dispositionsfrihed. Forfatterens givne udgangspunkt er netop, at »Danmarck ær ett ffritt korriige och ickæ haffuer nogher wertzens øwerstæ offuer sigh, som Danmarckes radz kor kan en then straffe eller stadfestæ: ther fore nor danskæ konyng er død, tha mo danskæ mend wdwelge thennom en konge ighen, hwem de willæ och nar de willæ, och om de aldri willæ haffue konyng, tha standher thet hos thennom«.

Trods sit specielle sigte sammenfatter disse artikler kernen i det danske råds politiske doktrin. Argumentationens slægtskab med den tidligere (Birger Gunnersens) valgforskrifts anvendelse af senmiddelalderens folkesuverænitetetsbegreb er iøjnefaldende. Rådet disponerer på rigets vegne uindskrænket over kronens suverænitet; kongevalget kræver særlig omhu for ikke at begrænse denne ret, og »so ær thet radeligt at Danmarcks raad ladher po noghed tiid bestande och opholler met konyng at kore thet lengste the konde, och see thennom fwl wiseligen fore, begerendes raad aff then ewige gud«.

Artiklerne indeholder ikke den ringeste antydning af de interne danske konflikter; den beskæftiger sig kun med de formelle rammer om rådets dispositionsret og med den politiske holdning, som situationen forudsætter. Men giver vi rådets argumentation videre sigte, er det umiddelbart klart, at den ubetingede handlefrihed, det attræde, reducerer betydningen af den dansk-norske union til

et spørgsmål om politisk hensigtsmæssige manøvrer. Men påberåbelsen af unionsforbindelsen som motivering for kongevalgets udsættelse er ikke blot som den kongelige proposition i efteråret 1536 vil hævde et påskud for at vinde tid, men et centralt led i rådets anstrengelser for at bevare sin politiske uafhængighed, positionsretten over rigets suverænitet. Under det ydre pres nærmede situationen i sommeren og efteråret 1533 sig imidlertid virkelig den tilstand, Maximilian Transylvan beskrev i foråret 1534: det danske råd måtte for at forebygge ydre indflydelse på sine afgørelses frihed disponere på en måde, der reducerede Norge til en bestanddel af den danske krone og underkaste riget det danske råds suveræne myndighed.

Både kongevalgsartiklerne fra 1533 og den ældre valgforskrift, som kan tillægges Birger Gunnersen repræsenterer givetvis yderligtgående standpunkter; i praksis måtte kongen og rådet også i senmiddelalderen under normale omstændigheder udøve kronens suverænitet i fællesskab. Men alle anstændigheder lader dog formode, at det danske rigsråd endnu i 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne – i en situation, som det har opfattet som farefuld – har anskuet det danske politiske system efter retningslinier, der var nært beslægtet eller sammenfaldende med Birger Gunnersens doktrin.

Det gælder såvel det danske råds grundlæggende opfattelse af rigets forfatningsmæssige organisation som de praktiske garantier for systemets funktionsduelighed. Selve grundlaget for rådsvældets politiske system lod sig – f.eks. af kongemagten – naturligvis anfægte på helt principielt plan, men nok så afgørende har det fra rådets synspunkt åbenbart været at forsvare sine bastioner mod reelle indgreb udefra, som kunne begrænse dets politiske bevægelsesfrihed. Systemets manøvredugtighed afhang helt af de ydre rammers stabilitet; det var tillige kompliceret og utvivlsomt forældet, men fremfor alt var den reelle margin for bevægelsesfrihed snæver og særdeles sårbar. Trods alle sikkerhedsforholdsregler kunde rådet i praksis ikke forebygge, at indflydelser udefra kom til at øve indflydelse på dets politiske beslutningsproces. Politisk stabilitet nåede man først frem til, da rådet efter grevefejden engagerede sig i forfatningsmæssigt og politisk samarbejde med kongemagten.